वैद्यकीय शिक्षण धोरणात ग्रंथालयाची भुमिका

श्री रविन्द्र महादेवराव सोन्ड सहायक ग्रंथपाल शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय गोंदिया Email-ravi.sonde@gmail.com	**श्री निितन गजघाटे** ग्रंथपाल इदिंरा गांधी शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय नागपुर Email - nitingajghate@gmail.com

---

सारांश :

या पेपर मध्ये वैद्यकीय शिक्षणासाठी ग्रंथालयांचा प्रमुख भुमिका यांची थोडक्यात चर्चा करण्यात आली. तसेच भारतातील वैद्यकीय विद्यार्थ्यासाठीच्या नवीन शैक्षणिक धोरणात राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये अनेक बदल करण्यात आले त्या बददल चर्चा करण्यात आली आहे. तसेच आजच्या नवीन तांत्रीक युगात भारताचे वैद्यकीय शिक्षण धोरण हे राष्ट्रीय वैद्यकीय आयोग सारख्या नियामक संस्थाद्वारे नियंत्रित केले जाते आणि राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० शी सुसंगत, सरकारी संस्थांमध्ये वाढलेली जागा क्षमता, क्षमता आधारीत शिक्षणाकडे वळणे आणि सुधारीत पायाभुत सुविधांद्वारे गुणवत्ता आणि प्रवेश वाढवणे हे त्याचे उदिदष्ट आहे.

प्रस्तावना :

वैद्यकीय ग्रंथालये डिजिटल आणि पारंपारीक संसाधनामध्ये प्रवेश प्रदान करून, डिजिटल साक्षरतेला चालना देऊन, आंतरविद्याशाखीय संशोधन आणि नवोपक्रमाना प्रोत्साहन देऊन आणि समान माहितीची उपलब्धता सुनिश्चित करून NEP २०२० च्या अमलबजावणीला पाठिंबा देतात. वैद्यकीय ग्रंथालय सहयोगी संशोधन आणि नेटवर्कीगसाठी, नवीन तंत्रज्ञानाशी जुळवुन घेण्यासाठी आणि विकसीत होत असलेल्या अभ्यासक्रमाच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी संग्रह तयार करण्यायाठी महत्वपूर्ण केंद्र म्हणुन काम करतात ज्यामुळे एकुण शिक्षण अनुभव वाढतो आणि विद्यार्थ्यांना तांत्रिकदुष्टया प्रगत भविष्यासाठी तयार केले जाते.

नविन शैक्षणिक धोरण २०२० (NEP २०२०) अंतर्गत वैद्यकीय ग्रंथालयांना बळकटी दिली जाईल जेणेकरून ऑनलाईन डेटाबेस आणि ई—पुस्तके ई—संसाधन यासारख्या डिजिटल संसाधनामध्ये आणि ई—संसाधनांत वाढीव प्रवेश मिळेल. जेणेकरून ते आंतरविद्याशाखीय, क्षमता आधारीत आणि एकात्मिक शिक्षण पध्दतीना समर्थन देण्यात येईल तसेच वैद्यकीय ग्रंथालये आंतरविद्याशाखीय संसाधनाचे प्रमुख केंद्र म्हणुन काम करतील व ग्रंथालयद्वारे वैद्यकीय विद्यार्थ्यांना डिजिटल साक्षरता प्रशिक्षण देतील.

भारतातील वैद्यकीय विद्यार्थ्यासाठीच्या नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० आणि राष्ट्रीय वैद्यकीय आयोगाच्या मार्गदर्शनाखाली अनेक बदल केले गेले आहेत. यात विद्यार्थ्यांना शक्य तितक्या लवकर क्लिनिकल अनुभव मिळणे. त्याच्या कौशल्यावर आधारीत शिक्षण, आणि रोटेशनल इंटर्नशिपचा समावेश यावर भर दिला गेला आहे. तसेच प्राध्यापकांची पात्रता सुधारण्यासाठी आणि वैद्यकीय शिक्षण संस्थांचा विस्तार करण्यासाठी राष्ट्रीय वैद्यकीय आयोग ने २०२५ मध्ये पात्रता नियमांमध्ये शिथिलता आणली आहे. ज्यामुळे पात्र व्यावसायिकाची कमतरता भरून काढता येईल.

प्रादेशिक आरोग्यसेवेतील असंतुलन दूर करण्यासाठी प्रधानमंत्री स्वास्थ योजना सोबतच पदवीपूर्व आणि पदव्युत्तर जागांचा विस्तार, आवश्यक कौशल्ये निर्माण करण्यासाठी अनिवार्य फाउंडेशन कोर्स सुरू करण्यात आले तसेच क्लिनिकल एक्सपोजर आणि मजबूत इंटर्नशिपवर लक्ष केंद्रित करणे या प्रमुख उपक्रमाचा समावेश आहे.

नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० मधील प्रमुख बदल :

- **कौशल्यावर आधारीत करिअर केद्रिंत शिक्षण** : या धोरणाचा उददेश वैद्यकीय विद्यार्थ्यांना आवश्यक कौश्यल्ये शिकवणे आहे. जेणेकरूण ते करिअरसाठी सज्ज होतील.
- **लवकर क्लिनिकल एक्सपोजर** : विद्यार्थ्यांना शक्य तितक्या लवकर रूग्णांशी संबंधित अनुभव मिळावा यावर भर दिला जातो.
- **रोटेशन इंटर्नशिप** : वैद्यकीय क्षेत्रात जिथे एक इंटर्न एकाच क्षेत्रावर लक्ष केंद्रित करण्याऐवजी सलग अनेक वेगवेगळया विभागामध्ये किवा विशेषतमध्ये काम करतो. इटर्नना विविध क्लिनिकल अनुभवाची ओळख करूण देणे आणि विशेष निवास किवा करिअर मार्गावर जाण्यापुर्वी त्याच्यात व्यापक कौशल्ये विकसित करणे हा यामागचा उददेश आहे.
- **तत्रंज्ञानाचा वापर** : या धोरणात तंत्रज्ञाचा शिक्षण प्रक्रियेत समावेश करूण त्याला प्रोत्साहन देण्याचा प्रयत्न केला आहे.
- **आजीवन शिक्षणाला प्रोत्साहन** : विद्यार्थ्यांना आयुष्यभर शिकण्यासाठी आणि व्यावसायिक विकास सांधण्यासाठी हे धोरण प्रोत्साहन देते.
- **व्यापक प्रदर्शन** : व्यापक ज्ञान आणि कौशल्य मिळविण्यासाठी इंटर्न विविध विभाग आणि विशेष क्षेत्रामध्ये फिरतात. उदा. शल्यचिकित्सकशास्त्र, बालरोग, प्रसुतीशास्त्र इत्यादी
- **देखरेखीखाली प्रशिक्षण** : सुरक्षित आणि प्रभावी शिक्षण सुनिश्चित करून अनुभवी व्यावसायिकांकडुन हा अनुभव पर्यवेक्षण केला जातो.
- **अनिवार्य आवश्यकता** : अनेक देशांमध्ये वैद्यकीय शिक्षण व्यवस्थेचा हा एक अनिवार्य भाग आहे. पूर्ण परवाना आणि स्वतंत्र प्रॅक्टिससाठी तो आवश्यक आहे.

- **सरावात संक्रमण** : हे शैक्षणिक जग आणि व्यावसायिक वैद्यकीय व्यवसाय यांच्यातील एक महत्वाचा पूल म्हणुन काम करते, ज्यामुळे पदवीधरांना देखरेखीशिवाय रूग्णसेवेसाठी आवश्यक असलेला आत्मविश्वास आणि क्षमता मिळविण्यात मदत होते.
- **शिष्यवृत्ती** : या प्रशिक्षण कालावधीत इंटर्नला आधार देण्यासाठी सामान्यत दरमाह मानधन देण्यात येते.
- **NExT** : परदेशात **MBBS** केलेल्या विद्यार्थी जे भारतात प्रॅक्टिस करू इच्छितात किवा पदव्युत्तर अभ्यासक्रमांमध्ये शिक्षण घेऊ इच्छितात त्यांना दोन प्रवेश परिक्षा दयावा लागतात. **FMGE** आणि **NEET PG** या परिक्षा भारतातील वैद्यकीय सराव परवाना आणि पदव्युत्तर प्रवेशासाठी डिझाइन केल्या आहेत. **NExT** च्या अमलबजावणीमुळे हे सर्व एकाच परिक्षेत **NExT** पर्यंत कमी झाली आहे**. FMGE** आणि **NEET PG** या परिक्षा देण्याची गरज नाही.
- **वैद्यकीय जागामध्ये वाढ** : राष्टीय वैद्यकीय आयोगाने २०२५ मध्ये **MBBS** च्या अतिरिक्त जागा वाढवण्यात आलेले आहे.
- **आयुष एकत्रीकरण** : विद्यार्थ्यांना आयुष प्रणालीबददल माहिती जाणुन घेण्यास प्रोत्साहित करतात तसेच विद्यार्थी आयुष आयुवेद योग, युनानी , होमिओपॅथी मध्ये प्रवेश करु शकतात.
- **प्रादेशिक भाषेचे शिक्षण** : राष्टीय वैद्यकीय आयोग नवीन शैक्षणिक धोरणानुसार MBBS प्रादेशिक भाषेतील संस्थाना प्रोत्साहन देत आहे. भारतातील अनेक संस्थांनी हिंदी तामिळ इत्यादी स्थानिक भाषामध्ये **MBBS** अभ्यासक्रम सुरू केले आहेत.
- **डिजिटलायझेशन** : नवीन वैद्यकीय शिक्षण धोरणासह भारतातील **MBBS** डिजिटलायझेशन वाटचाल करत आहे. सरकारने वैद्यकीय महाविद्यालयांना प्रयोगशाळा आणि क्लिनिकल सिम्युलेशनासाठी ए. आय. तंत्रज्ञानाचा अवलंब करण्यास प्रोत्साहित करत आहेत.

नविन शैक्षणिक धोरण २०२० (NEP २०२०) अंतर्गत वैद्यकीय शिक्षणासाठी ग्रंथालयांची प्रमुख भुमिका :

- **डिजिटल रिसोर्स हब्स :** ग्रंथालये ऑनलाईन अभ्यासक्रम, व्हर्च्युअल लॅब आणि डेटाबेससह विविध डिजिटल प्लॅटफॉर्मवर प्रवेश प्रदान करतील, ज्यामुळे व्यावहारीक आाणि सैध्दांतिक शिक्षण वाढण्यास मदत होईल.
- **डिजिटल साक्षरता :** या धोरणचे उद्दिष्ट डिजिटल संसाधनांद्वारे शिक्षणात परिवर्तन घडवुन आणणे आहे. ई—पुस्तके, ऑनलाईन डेटाबेस आणि विविध डिजिटल शिक्षण साहित्याची उपलब्धता वाढविण्यासाठी ग्रंथालयाची भुमिका महत्वाची असते. तसेच वैद्यकीय क्षेत्रात विकसित होत असलेल्या महत्वपूर्ण माहिती डिजिटल साक्षरता व कौशल्ये विकसित करण्यास

ग्रंथालय मदत करतात.

- **ई–संसाधनाची उपलब्धता** : वैद्यकीय क्षेत्रातील संसोधन आणि शिक्षणाला समर्थन देण्यासाठी ई–पुस्तके, ई–जर्नल आणि संसोधन पत्राची उपलबधता वाढवतील ज्यामुळे विध्यार्थीना नवीनतम घडामोडीबददल माहिती मिळण्यास मदत होईल.
- **एकात्मिक शिक्षणासाठी समर्थन** : सर्व चिकित्सकामध्ये समग्र समज निर्माण करण्यासाठी ग्रंथालये आयुषसह एकात्मिक औषध प्रणालीसाठी संसाधने तयार करतील.
- **आंतरविद्याशाखीय संसोधन आणि सहयोग** : ग्रंथालय सहयोगी जागा म्हणुन काम करतील ज्यामुळे तत्वज्ञान आणि समाजशास्त्र यासारख्या बिगर वैद्यकीय विषयासह विविध क्षेत्रातील विद्यार्थी प्राध्यापकामध्ये आंतरविद्याशाखीय संसोधन आणि ज्ञानाची देवाणघेवाण सुरळीत होईल.
- **डिजिटल साक्षरता प्रशिक्षण** : ग्रंथालये डिजिटल साधने आणि प्लॅटफॉर्मच्या प्रभावी वापरावर सुचनात्मक मार्गदर्शन देतील ज्यामुळे विद्यार्थी आणि प्राध्यापक दोघाचीही डिजीटल साक्षरता सुधारण्यात मदत होईल. संसाधनाचा प्रभावीपणे वापर करता येईल.
- **पारंपारिक ज्ञानाचे जतन आणि संवर्धन** : प्राचीन भारतीय ज्ञानावर भर देऊन ग्रंथालये भारतीय ज्ञान प्रणालीमध्ये प्राचीन हस्तलिखित आणि संसोधन जतन करण्यात आणि उपलब्ध करून देण्यात महत्वपूर्ण भुमिका बजावतील.
- **पायाभुत सुविधाचे आधुनिकरण** : सर्व विद्यार्थ्यांच्या विविध गरजा पूर्ण करणारी पुस्तके आणि संसाधनाचा पुरेसा पुरवठा सुनिश्चित करण्यासाठी ग्रंथालयाचे आधुनिकरण आणि बळकटीकरण करण्यात येतात.
- **टेलिमेडिसीन आणि डेटा ॲनालिटिक्ससाठी समर्थन** : ग्रंथालये टेलिमेडीसन प्रशिक्षण आरोग्य सेवा डेटाचे विश्लेषण करण्यास मदत करणा–या संसाधनामध्ये प्रवेश प्रदान करतील, ज्यामुळे आधुनिक आरोग्य सेवा आव्हानांसाठी व्यावसायिकांना तयार केले जातात.
- **संस्थाशी सहकार्य करणे** : धोरणाच्या दुष्टिकोनाच्या एक महत्वाचा पैलु असलेल्या आंतरविद्याशाखीय संसोधन आणि नवोपक्रमाला प्रोत्साहन देण्यासाठी ग्रंथालये इतर संस्था सोबत सहकार्य वाढवतील.
- **मुक्त प्रवेशाचा प्रचार करणे** : संशोधनाचे निष्कर्ष व्यापक प्रमाणात उपलब्ध करून देण्यासाठी ग्रंथालये खुल्या प्रवेश प्रकाशनाला आणि संस्थात्मक संग्रहांच्या विकासाला प्रोत्साहन आणि समर्थन देतात.
- **बहुविद्याशाखीय शिक्षणाला पाठींबा देणे** : NEP २०२० च्या बहुविद्याशाखीय शिक्षणावर लक्ष केंद्रित करणाच्या अनुषंगाने, वैद्यकीय ग्रंथालये विविध क्षेत्राना जोडणारी संसाधने प्रदान करतात तसेच शिक्षणाला प्रोत्साहन देतात.

- **शिकण्याचा अनुभव वाढवणे** : नवीन तंत्रज्ञानाशी जुळवुन घेऊन विकसित होत असलेल्या डिजिटल शिक्षण साहित्याची उपलब्धता प्रदान करून NEP २०२० चे उद्दिष्ट पुर्ण करतील.
- **संसोधन आणि नवोपक्रमाला चालना देणे** : ग्रंथालय संशोधन केंद्र म्हणुन काम करतात, वर्तमान वैद्यकीय साहित्याची उपलब्धता प्रदान करते. सहयोगी जागा देऊन आणि नेटवर्किंग सुलभ करून, ग्रंथालये आंतरविद्याशाखीय संशोधन आणि ग्रंथालयतील नवोपक्रमाना प्रोत्साहन देतात.
- **शिक्षण संसाधनांचे मुल्याकन करणे** : NEP 2020 द्वारे नमुद केलेल्या विकसित अभ्यासक्रमाशी सुसंगत राहण्यासाठी ग्रंथालये त्यांच्या सग्रंहाचे मुल्याकंन आणि रुपांतर करण्यात महत्वाची भुमिका पार पाडतात, जेणेकरून शिक्षण संसाधने वैद्यकीय शिक्षणासाठी पुरेशी असतील याची खात्री होईल.
- **समावेशक आणि समान प्रवेश सुनिश्चित करणे** : माहिती आणि संसाधने संर्वाना उपलब्ध आहेत याची खात्री करण्यासाठी, सभांव्य डिजिटल अतंर दुर करण्यासाठी आणि आयुष्यभर शिकण्याचा संधीना पाठिंबा देण्यासाठी ग्रंथालये महत्वाचे आहे.

आव्हाने :

- **विशिष्ट मानकांचा अभाव** : विविध वैद्यकीय संस्थांमध्ये उपलब्ध असलेल्या संसाधनामध्ये तफावत आहे. धोरणात्मक पुढाकार असुनही काही संस्थांना अजुनही मर्यादांचा सामना करावा लागतो.
- **अपुरे कर्मचारी आणि प्रशिक्षण** : वैद्यकीय ग्रंथालये बहुतेकदा कमी वेतनश्रेणी आणि उच्च शिक्षण क्षेत्रांच्या तुलनेत चांगल्या कर्मचा—यांच्या सहभागाची आणि व्यावसायिक विकासाची गरज या समस्यांशी झुजंतात.
- **सुलभतेचे प्रश्न** : वैद्यकीय ग्रंथालयांचे भौतिक सीन आणि सुलभता त्यांच्या वापरात अडथळा आणु शकते, ज्यामुळे या आव्हानांना तोंड देण्यासाठी धोरणात्मक हस्तक्षेप आवश्यक आहे.

निष्कर्ष :

वैद्यकीय ग्रंथालये वैद्यकीय शिक्षणाच्या गुणवतेशी आंतरिकरित्या जोडलेली आहेत ज्यामुळे विद्यार्थी, प्राध्यापक आणि संशोधकांना आवश्यक आधार मिळतो तसेच त्यांच्या क्षेत्रातील माहिती मिळविण्यास मदत करते. वैद्यकीय शिक्षणात राष्ट्रिय शिक्षण धोरण NEP २०२० च्या अमलबजावणीमुळे आंतरविद्याशाखीय शिक्षणाला चालना देण्यासाठी, तसेच संशोधन आणि

नवपक्रमाना चालना देण्यासाठी, डिजिटल साक्षरता वाढविण्यासाठी शिक्षणाला पाठिंबा देण्यासाठी ग्रंथालये महत्वपूर्ण भुमिका पार पाडतात.

Reference :

- Kumar, Sudhir & Keerti Bala Jain (2013). Educational and Training for Medical Librarianship in India, IFLA WLIC 2013 Singpore
- https://library.ifla.org/id/eprint/194/1/197-kumar-en.pdf
- Narang, S., & Kumar Vishwakarma, M. (2021). Towards Academic Medical Library Standards in India: A Call for Action. *Journal of Information and Knowledge*, *58*(4), 249–261. https://doi.org/10.17821/srels/2021/v58i4/165015
- Shah, Chinmay (2010). Case study: library usageat an Indian Medical College. *Health Information and Libraries Journal*, 28(1), pp77-81
- https://doi.org/10.1111/j.1471-1842.2010.00926.x
- Sharma, Shridhar & Gautam Sharma.(2020) . Medical Education In India. *Annals of the National Academy of Medical Sciences (India)*, 53(4), 179-193
- doi: 10.1055/s-0040-1712806
- Waris, Abu & Vasantkumar M. (2013). Medcial Librarainship in India: A Review of historical developments and current perspectives, *International Journal pf Library and Information studies*, 3(2) 56-65
- https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English_0.pdf
- https://www.orfonline.org/expert-speak/five-years-on-is-nep-2020-transforming-india-s-medical-education-for-the-better
- https://www.selectyouruniversity.com/blog/impact-of-new-medical-education-policies-in-india
- https://www.nmc.org.in/rules-regulations/indian-medical-council-rules-1957/